

Етнокультура, конфесійне життя і побут подолян

УДК 930.1:316.346.2-055.2(477)“15/17”

Л.А.Іваневич, А.М.Трембіцький

Українська жінка в історії та культурі XVI–XVIII ст.: історіографічний аспект

В контексті історіографії розкрито життя, побут і роль української жінки в громадському і політичному житті в козацьку добу, її готовність до самопожертви.

Українські дослідники, характеризуючи роль української жінки в історії та культурі XVI–XVIII ст. писали, що вона “має несподівано оригінальний, різко відмінний в порівнянні з жінками інших націй – характер”. “Українка, як мало котра жінка в Європі, була зв’язана із військом і військовістю”. Українська жінка, це “землі козачої краса”, доля якої тісно пов’язана з українською історією, з історією слов’янства і боротьби проти окупантів”. Вивчаючи українських “жінок, мусимо стати віч-на-віч із дійсною історією української громади”, щоб “зрозуміти історію жіночих рухів в Україні, зрозуміти правдиву історію” України та її народу. Науковці стверджують, що “історія жінок, як історія інших частин населення, лежить вкорінена у цілій громаді, а що досі не маємо повної та правдивої історії України, то не знаємо історії її жінок. І терплять з того приводу не лише жінки”.

*Доктор філософії Українського Вільного Університету (Прага), доктор історичних наук (Львів), учасник бою під Крутами, один із членів відомого вкоріненого в етносоціокультурне середовище подільського краю українського роду Солухи-Приходька-Герасименка-Філя – Ігор Костьович Лоський (*15.12.1900, Люблін – † 27.05.1936, Львів) у своїх працях про українських жінок XVI–XVIII ст. – “Жінка в добі Хмельниччини” (Нью-Йорк, 1934), “Українка часів Козаччини” (Львів, 1935), висвітлив суспільно-правовий стан української жінки, її роль в українській історії та культурі, її освіту, одяг, сімейні відносини, гостинність, побут.*

Ключові слова: українська жінка, історія, культура, освіта, одяг, сімейні відносини, гостинність, побут.

Таке унікальне явище в українській культурі як “жінка-воїн, жінка-богатирика”, вперше було зафіксоване автором під криптонімом “В.К-Ш” у статті

“Малорусская паленица” (Київ, 1887), де він пише: “Не знаю як кому, а нам у козацьких наших піснях відчувається відгомін київських билин про жінок-воїнів – формі дуже звичній в нашій народній творчості” (*переклад наш – Авт.*) [1, с. 196]. Таким чином, вже на світанку свого історичного життя національна українська “психіка виявила досить оригінальне розуміння війни, яке дуже часто з’ясовується нам в епізодах дальшого ходу історії України”.

До висвітлення ролі та долі української жінки в українській історії та культурі, як співтворця вартості та підвалин національного розвитку та національних вартостей – громадських відносин, права, культури, побуту й освіти в козацьку добу зверталися в своїх працях знані українські дослідники Є.Маланюк (Львів, 1931) [2], В.Січинський (Львів, 1938) [3], Ю.Липа (Львів, 1938) [4], Г.Лашенко (Нью-Йорк, 1955) [5], М.Струтинська (Нью-Йорк, 1975) [6], М.Богачевська-Хомяк (Нью-Йорк, 1991) [7], Л.Смоляр (Нью-Йорк, 2000) [8; 9], І.Стороженко (Дніпропетровськ, 2006) [10] та інші [11].

Так, Є.Маланюк у своїй статті “Жіноча мужність” (1931) пише: “Українська жінка має несподівано оригінальний, різко відмінний в порівнянні з жінками інших націй – характер. Якщо майже в усіх народів міготворчість (*міфотворчість – Авт.*) персоналізує такий суто-мужеський прояв, як війну, в постаті мужчини Марса, Ареса, Вотана і т.д., то тільки наша староруська поетична думка “елліністично” втілює образ війни в постаті тієї Діви-Обиди зі “Слово о полку”, що “встала в силах Дажбога внука і воплескала лебединими крильми” [2].

Ю.Липа в статті “Українська жінка” (1938) стверджує: “Українка, як мало котра жінка в Європі, була зв’язана із військом і військовістю” [4].

“З українських жінок, – пише Г.Лашенко в статті “Земля козача” (1955), – нас цікавлять лиш ті, що заслуговують на вічну пам’ять нащадків. Тобто ті, яких український поет-пророк Тарас Шевченко назвав “землі козачої краса”, доля яких тісно пов’язана з українською історією, з історією слов’янства і боротьби проти окупантів” [5, с. 30].

Відома дослідниця українського жіночого руху М.Богачевська-Хомяк у праці “Чи жінки мають історію, і чи може вивчення історії жінок дещо розповісти про Україну?” (1991), пише, що в “історії України, як і в історії інших народів, виступають провідні одиниці, вчинки яких мають вирішальний вплив на історичні події”. На її думку, коли ми хочемо “знати історію жінок в Україні, нам доводиться вивчати саму Україну” [7, с. 6]. Вивчаючи історію українських “жінок, мусимо стати віч-на-віч із дійсною історією української громади”, щоб “зрозуміти історію жіночих рухів в Україні, зрозуміти правдиву історію України та її народу. Вона переконана, що “історія жінок, як історія інших частин населення, лежить вкорінена у цілій громаді, а що досі не маємо повної та правдивої історії України, то не знаємо історії її жінок. І терплять з того приводу не лише жінки” [7, с. 7].

На жаль, досі маловідомими працями про українських жінок, що “заслужують на вічну пам’ять нащадків” [5, с. 30], долі яких пов’язані з українською історією є творчі здобутки доктора філософії Українського Вільного Універ-

ситету (Прага), доктора історичних наук (Львів), учасника бою під Крутами – Ігоря Костьовича Лоського (*15.12.1900, Люблін – † 27.05.1936, Львів) [12, с. 231; 13, арк. 22-23; 14], дружиною якого була Ольга (Туся) Кіндратівна Лоська (*05.06.1904, Кам'янець-Подільський – † 05.05.1996, Львів, сестра знаного українського державно-просвітницького діяча Віктора Приходька – Авт.) [12, с. 231; 13, арк. 21; 14].

Першу свою працю про українських жінок – “Жінка в добі Хмельниччини” він опублікував в україномовному часопису української діаспори США “Свобода” (Нью-Йорк, 1934) [15], а працю “Українка часів Козаччини” – в громадсько-політичному часопису Союзу українок “Жінка” (Львів, 1935; *перевидана Нью-Йорк, 2001*) [16], що виходив у Львові впродовж 1935–1938 рр.

Помер І.Лоський в 36 років – у розквіті творчих сил, залишивши чимало праць у рукописах. Так, уже після його смерті, часопис “Свобода” опублікував його працю “Українська жінка в Козацьку добу” (Нью-Йорк, 1941) [17; 18; 19; 20; 21; 22], а газета “Незборима нація” – працю “Марія Тарасенко” (Київ, 2009) [23]. У цих працях І.Лоський розкриваючи роль і становище жінки та висвітлюючи її життя “в суспільстві української гетьманської держави” передусім звертає увагу на жінок з-поміж козацької старшини, тобто тодішньої провідної верстви. Адже, як пише дослідник, “про життя цієї верстви історія зберегла нам найбільше даних” і в “тодішній провінційній верстві найяскравіше скристалізувався той тип доби, про яким ми згадували”. Крім того “козацьку старшину в найменшій мірі можна вважати, закостенілою, відірваною від решти суспільства, кастою. Саме козацька еліта була в повному того слова розумінні еманациєю цілого українського народу і в творенні її брали участь усі верстви нації” [16, с. 43-44; 17].

Про звичність в українській культурі героїчного типу української жінки, особливо козацької доби, написано чимало. І, мабуть, цей заголовок [“Українка часів Козаччини” чи “Українська жінка в Козацьку добу” – Авт.] викличе, – пише І.Лоський, – в уяві багатьох “романтичний образ (постать) Чаплінської, Богданової коханки. Цієї “степової Олени прекрасної”, як назвав її польський історик Ролле, яку легенда зробила однією з головних причин величної епопеї 1648 р. Або вирине з безвісти віків привабливе личко молоденької Мазепиної похресниці – Мотрі, котра своїм коханням опромінила останні дні (останні роки життя) немолодого гетьмана”. І це, на нашу думку, є цілком справедливо, адже “обидві ці постаті тісно в’яжуться в нашій уяві з козацько-гетьманською Україною і не раз служили темою нашим історичним повістям” [16, с. 43; 17].

Українська козацька держава, зауважує І.Лоський, “зродилася... з великого зриву 1648 р. і тривала більш як століття, якщо вважатимемо за кінець Гетьманщини вимушену абдикацію (зречення – Авт.) гетьмана Кирила Розумовського в 1764 р.”. Хоча й “не довгий вік судився цій державі і не охоплювала вона ніколи цілої етнографічної території заселеної українським народом, але незалежно від цього все ж була це єдина, після князівської, доба нашої історії, коли українська нація посідала свою, хоч і обмежену суверенність” [16, с. 43; 17].

Постання Козацької держави призвело до змін в суспільному житті країни, тобто “місце давньої пануючої верстви, шляхоцької, зайняла нова, козацька”. Хоча по своїй суті “зміна ця не була така вже значна” [15], проте все ж Гетьманщина, “поминаючи всі її негативні сторони”, “була колискою власного оригінального типу культурного і громадського життя в Україні” [16, с. 43; 17]. Саме в роки Гетьманщини “своє оформлення і кристалізацію” знайшли “всі вартості і підвалини майбутнього національного розвитку” – громадські відносини, право, культура, побут та освіта [17]. При цьому, “далеко не остання роль у творенні цих вартостей належить українському жіноцтву”. Адже українська “жінка, – стверджує І.Лоський, – за весь час нашої історії ніколи не була пасивним об’єктом”, ніколи сфера її діяльності “не була обмежена вузьким колом чисто родинних справ”, її ніколи не зачиняли в “теремі”. Українська жінка завжди була вільним і майже рівноправним з чоловіком членом суспільства [16, с. 43; 17].

Українська жінка у всіх ділянках життя козацької доби відігравала активну роль “співтворця цього життя”. Жінки гетьманів і козацької старшини брали діяльну участь у громадському і навіть політичному житті України [17]. Серед жінок козацтва, а особливо його провідної старшинської верхівки, нарівні з селянками й звичайними козачками, що їх чоловіки своєю шаблею здобули собі пануюче становище в новій українській державі, віднаходимо багато доньок із шляхетських і навіть магнатських родів. Адже Іван Виговський, полковник Антін Жданович, підкоморій кийвський і полковник Війська Запорозького Юрій Немирич, та багато інших старшин були “одружені з шляхтянками” [15]. І.Лоський вказує, що “постійні війни, напади татар, відсутність якої не-будь правової екзекутиви”, ставили тогочасну жінку в положення, коли вона зі зброєю в руках мусіла сама боронити своє родинне вогнище, хату і дітей, від своїх і чужих напасників, “доходити свого права”. Повні небезпек і ризиків життєві обставини XVI–XVIII ст. сприяли “виробленню того войовничого, нерідко авантюрного”, типу української жінки, про який збереглося чимало тогочасних матеріалів [15; 16, с. 44].

Розглядаючи становище жінок козацької старшини в громадсько-політичному житті України, тобто “жіночої частини козацького суспільства”, – І.Лоський зауважує, – що деякі історики, зокрема “славнозвісний” польський історик А.Ролле, представляли “українське жіноцтво доби Хмельницького як якусь зграю розпусних, вічно п’яних, позбавлених всякої тіни оглади (*етикету – Авт.*), мегер” [16, с. 44; 17]. Навпаки, все це відноситься насамперед до самих поляків. Так, У.Вердум, який в 1670–1672 рр. подорожував по Польщі й Україні, висвітлюючи життя поляків пише, що “ввічливості і розуму полякам не бракує, однак вони легковажні і змінливі та віддані зайвій розпусті. Коли мають у чомусь інтерес і є слабшою стороною, вмють поводитися дуже покірно і миролюбно, але ж коли зустрічаються з слабшою стороною і запанують, то стають горді, зарозумілі й жорстокі... Зрештою польський нарід у цілому недбалий і лінивий”. Він же, описуючи різні польські страви, зауважує, що поляки готують “дуже неохайно”, страви дуже солоні та перчені, їм “добре

смакують напитки”, адже “п’ятика є тут так розповсюджена у вищих і нижчих верствах, мужчин і жінок, як нігде на світі” [3, с. 32]. Поляки дуже люблять водку, котру по-польськи називають “горалькою”, по русинськи “horylka”, а по-латині “crematum”. При великій кількості випитого часто доходить у поляків до бійок. Загалом, “цілий спосіб життя польського народу ще дуже грубий і власне варварський”. Мандрівник описуючи одяг поляків, зауважує, що “їх сорочки сягають по пас, а коли є дуже охолоджені, мають з правого боку продовгасту хустку до носа, завішану коло ножа на пасі від шаблі”. Визначні польські пани “не уживають жадного полотна”, а виготовляють “сорочки, спідні убрання і пошивки на постіль з турецького шовку, і носять їх не перучи доти, доки тримаються купи”. Серед поляків не багато старих людей тому, що їдять “забагато коріння та забагато п’ють водки”, а “самітне і так непорядне життя не дозволяє їм дожити до старих років” [3, с. 33]. Польські селяни “не так гарно прибрані (одягнені)”, як українські, і дуже мало різниці між польськими міщанами і селянською “людністю” [3, с. 34].

І.Лоський в своїй праці зауважує, що “писанина А.Ролле про українських жінок не відповідає дійсності”, адже в подіях 1648–1676 рр. приймали участь майже всі стани українського народу. При цьому славнозвісне козацтво, “яке вело перед” у здобуванні та розбудові державності, складалось з найбільш активних елементів усіх українських верств: духовенства, міщанства, селянства і шляхти. Зокрема, кількість шляхти у “передових рядах козацтва та його старшини все збільшувалась в міру того, як козацька держава потребувала для своєї організації все більше освічених у державних справах людей”. Все це в повній мірі, – стверджує автор, – торкається і “жіночої частини кермівної (керівної – Авт.) козацької верхівки, яка доповнювалася з усіх станів”. Поруч із козачками і селянками “бачимо шляхтянок, аж до княжен включно” [15; 16, с. 44; 17], які “мало в чому нагадували сучасних сальонових пань” [16, с. 44].

Розглядаючи правове становище жінки, І.Лоський зауважує, що жінки в Козацькій державі, брали, якщо “почували до цього нахил і хист, активну участь у політиці”. Підставою їхнього незалежного становища в тодішньому суспільстві “були самі правні норми”. Дослідник, зокрема, зауважує, що “рідко де і коли жінки користувалися такою правовою свободою”, як в Україні, а в “масткових справах вони були цілком рівноправними з чоловіками”. Проте, ця рівноправність мала й деякий “злий бік”, адже дуже сприяла розвиткові “сутяжництва” [16, с. 47; 20]. Досить часто, “українські шляхтянки, яким засоби і суспільне становище не дозволили ліквідувати всякі масткові і “гонорові” суперечки зі сусідами збройною інтервенцією, обирали судову дорогу”. Вони, власне як рівноправні члени суспільства, намагалися “судитись за всяку дурницю” і ця любов до “процесування одідило козацьке суспільство”. Жінки досить часто виступали в “ролі позваних і позиваючих” і, як зауважує автор, тодішні українські жінки “з-проміж провідних кіл” часто “хворіли” на “справи всяких особистих образ” [20]. Поміж тодішніми шляхтянками були “такі завзяті правники, які тільки те й робили, що їздили по судах і трибуналах, визнавалися добре на Литовському

статуті й інших законах, розумілися знаменито на всіх хитрощах судової казуїстики і часто навіть не через уповноважених, а особисто виступали у складних і тяжких процесах” [16, с. 48; 20]. Так, – зауважує О.Левицький, – в травні 1570 р. у суді в Луцьку розглядали справу молодого князя Марка Сокольського. Під час процесу його мати Олена Сокольська, яка добре “зналася на параграфах обов’язкового тоді й пізніше Статуту не согірше як якийсь нинішній адвокат на карному кодексі”, заявила: “Чую іже тут мовлять, якоби я намовляла сина. Я намовляла, а коли і заборонила урезанія, то мені то вчинити вольно водле Статуту, як о том учить в розділі 4, а в артикулі 31” [20].

І.Лоський також описує судову тяганину між дружиною козацького полковника Оленою Галаган, яка, як і її чоловік, “загалом не користувались великою прихильністю в громадянстві за свої здирства”. Олена, хоча й була з міщанського роду, але дуже гордовита і завжди, з будь-якої нагоди, ворогувала з жінками козацької старшини, особливо з дружиною бунчукового товариша Агафією Тарнавською, родом із значної родини Бутовичів, спорідненою з Лизогубами та іншою козацькою знаттю, яка мала вдачу “завзяту і войовничу” та “згори споглядала на полковницю з міщанок” [20].

Звертає І.Лоський увагу й на поведінку українських жінок, що належали до “сметанки” козацького суспільства, або були з нею “споріднені”. Зокрема, він пише, що під час гостини в домі сотника Барашівського Семена Сулими, поміж дружиною бунчукового товариша Івана Сулими та жінкою перяславського протопопа Варварою Доброницькою, з дому Полуботкіних, “дійшло до якогось непорозуміння”. Невдовзі Варвара Доброницька внесла до гетьмана Данила Апостола скаргу в якій пише, що “пані Сулимова “без дани причини її публічне ругала (лаяла) і сукою, овшем старою бестеєю, називала многократне. Ображена мала “плачливе протестувати” (*плакати – Авт.*) перед присутніми”. Позивачка вказує, що “впавши до ніг мого рейментара (себто правителя), просить вчинити святую справедливість”, а зі свого боку обов’язується “за щасливе рейментарство ваше (себто гетьманського) панування денно і мощно найвишого владику непримітно молити” [20].

Висвітлюючи “від’ємні наслідки жіночої свободи”, І.Лоський зауважує, що серед українських жінок були такі, які “дуже над уживали своїх прав”. Зокрема, “свавільна полковниця Уляна Милорадович, з дому Бутович, яка “відома зі своїх знущань над підданими-селянами” розпоряджалась у полку (“полк” – *тогочасна адміністративно-територіальна одиниця – Авт.*) як в себе в хаті”. Це призвело до того, що гадяцька старшина звернулася до гетьмана Данила Апостола зі скаргою і просила, “аби пані полковниця не вмішувалася до справ полку, не безчестила старшини, судів не судила, декретів, підписаних старшиною, не нищила, власних наказів по полку не розсилала і жінок не безчестила” [16, с. 48; 21].

Революційна атмосфера перших років Хмельниччини ще більше сприяла розвиткові в українських жінках войовничості, тому серед козацького суспільства, яке заступило шляхту, бачимо багато гідних наслідниць Борзобагатої і

Ружинської. З тією лише різницею, що першу роль в їх “подвигах” відігравали особисто-авантюристичні моменти, а українські жінки в роки Хмельниччини та Гетьманщини мали “вищий мотив – національний, патріотичний” [15; 16, с. 44-45; 18]. Так, дружина небожа єпископа луцького Ганна Борзобогата-Красенська самовладно управляла маєтками луцької єпископії, вела безліч судових процесів, постійно нападала на своїх сусідів, легковажила всі розпорядження влади і навіть короля. Коли ж за королівським наказом проти неї вирушила шляхта “з цілого воєводства”, то войовнича Ганна “зодягнена в панцир, на чолі власного військового відділу з гарматами” зустріла шляхетське військо й розбила його “дощенту” [15; 16, с. 44; 17]. Не менш войовничою була й княгиня Софія Ружинська, яка в 1608 р. керуючи власним військом із 6000 піших і кінних вояків під звуки оркестру, з розгорнутими прапорами, успішно штурмувала замок свого ворога князя Корецького з Черемші (*Волинь*). А опісля перемоги над князем зруйнувала замок і спалила довколишнє містечко, не пожалівши ні в чому не повинних міщан [16, с. 44; 17].

Проявів героїзму українського жіноцтва в козацьку добу української історії маємо дуже багато. Типовий образом тогочасної жінки-героїні на думку багатьох дослідників є дружина сотника Михайла Зависного – Олена (Мар’яна) Зависна [8]. Під час облоги Буші в 1654 р. польським військом під керівництвом, здібного, але відомого своєю жорстокістю, Степана Чарнецького, козаки разом із мешканцями околиць трималися мужньо й довго. Дружини оборонців Буші (Поділля) нарівні з своїми чоловіками оборонялися “до останнього й усі згинули геройською смертю, воліючи смерть ніж ганьбу полону” [15]. Поляки, сили яких були значно більші, з великим зусиллям взяли замок і, щоб не піддатися ворогам, українці “почали палити власні хати і вбивати один одного”. І тоді дружина вбитого сотника Зависного “сіла на бочку з порохом і зі словами: “Після любого чоловіка не хочу я залишатися на поталу жовнірам” – підпалила бочку й висадила “в повітря себе, своїх дітей і інших оборонців замку, серед них і тих поляків, які захопили замок. Українців було там 350, поляків 4.000”. Олена Зависна як справжня патріотка своєї землі добре розуміла, що “краще їм усім загинути з честю, ніж накласти на себе нові кайдани рабства”, як каже народ український на раді у Переяславі 1654 р.” [3, с. 32; 16, с. 45; 18]. Приклад відважної сотникової Олени “заохотив інших жінок, матері кидали в огонь і криниці власних дітей, а тоді самі кидалися за ними...” , щоб не піддатися ворогам [16, с. 45; 18]. І.Лоський описуючи ці події зауважує, що можливо “не зовсім відповідає це оповідання дійсності, однак назагал воно добре передає атмосферу боротьби” тогочасної жіночої частини козацького суспільства [18].

Атмосфера боротьби за незалежність українського народу не могла “не відбитися на ціломускладі життя”, і зрозуміло, що годі шукати в тих революційних роках за “особливою етикою і товариською культурою”. Адже не зважаючи на те, що гетьман Хмельницький та його найближчі помічники Виговський, Кричевський, Морозенко-Мрозовицький та інші були, як на ті часи, культурними

та освіченими, вони не могли за короткий час змінити зовнішніх обставин свого життя і узгодити їх зі становищем майже самовладного монарха, яким вже в 1648 р. став Б.Хмельницький. Крім того на перешкоді стояли передусім родинні умови [16, с. 45; 18]. Проте все ж, одночасно з тим, як козацька Україна все більше набирала ознак незалежної держави і козацька старшина ставала “дійсною правлячою верствою”, вироблялись у неї й “певні товариські норми й товариська оглада (*етикет – Авт.*)”. І перед усьому вів “дім самого володаря України – Великого Богдана, особливо сприяла блискучому суботівському двору третя жінка Богдана – Ганна”. Невдовзі після смерті другої дружини Олени (Мотрони Чаплинської († 1651) Богдан Хмельницький одружився втретє на міщанці Ганні Золотаренко (після † 1671), яка походила із звичайного козацького роду [15]. Тим своїм кроком, – пише М.Грушевський, гетьман хогів “зміцнити свої зв’язки і свій авторитет. На місце романтичної авантюри з якоюсь полькою наступив солідний зв’язок з поважною козацькою родиною”. Гетьманша Ганна “одна з найвидатніших жінок козацької доби”, не була “вже чимось середнім між жінкою і коханкою, як її попередниця”, це вже була “пані гетьманова”, як офіційно титулували Ганну Хмельницьку. Це був не порожній титул, адже джерела свідчать, що Ганна “не обмежувала своєї діяльності домашніми і родинними справами”, а мала таке довір’я в гетьмана, що “під час його відсутності сама видавала універсали” [9, с. 2; 15; 16, с. 46; 18]. Історія зберегла один із універсалів “от гетьмановой Богдановой Хмельницкой Анни”, де вона наказує “обивателям прилуцьким” не займати ґрунтів густинського монастиря. Вона покликуються тут на волю свого “малжонка гетмана Хмельницкого” і загрожує в разі непослухи гривною в розмірі 1.000 талярів на користь державного скарбу” [16, с. 47; 18]. Слава про гетьманшу Ганну і її роль, яку вона відігравала при гетьманському дворі, рознеслася і за межі України. Так, коли в жовтні 1655 р. польський король, бажаючи прихилити до себе гетьмана, прислав до нього Станіслава Любовицького, то він, “окрім королівського листа до гетьмана, мав листа королеви до гетьманової, разом з коштовним подарунком” [16, с. 46]. В листі польська королева особисто просила Ганну вступитися перед гетьманом “за замирення з Польщею” [15; 16, с. 46]. Навіть А.Ролле змушений був признати, що третя дружина гетьмана була “жінка статечна, скромна може більш розвинена умово як її попередниця, яка запровадила деякий лад на гетьманському дворі” [9, с. 2; 16].

Ганну поважали жінки й чоловіки, а широка дипломатична акція, яку провадив гетьман розбудовуючи закордонну політику молодого монарха [16, с. 46; 19], змушувала її улаштовувати прийняття чужоземних послів які відвідували Суботів [9, с. 2]. Завдяки Ганні в Суботіві була створена “певна двірська етика, яка не могла не лишитись без впливу і на товариське життя цілої старшинської верстви, а в першій мірі її жіночої частини” [15]. І.Лоський описуючи візит до Суботова московських послів 19 червня 1657 р., зауважує, що після “бурхливої розмови, коли гетьман закидав москалям їх, дволичну політику супроти України”, Б.Хмельницький велів “застелити стіл і просив їх попоїсти, що Бог

послав”. Як тільки стіл застелили, “з сусідньої кімнати вийшла гетьманова Ганна зі своєю пасербицею Катериною Виговською, сіли за стіл і частували гостей”. Все це дуже “зчудувало москалів”, адже “річ на Московщині нечувана”, щоб “пані дому самі сіли за стіл”. В Україні ж, де жінка користувалася повною свободою, це була “річ самозрозуміла” [16, с. 46; 19]. Про присутність Ганни під час своєї гостини в Суботові згадує і шведський посол Велінг, де його частували угорським вином та улюбленим напоєм гетьмана – кавою [9, с. 2; 19]. Проте, на жаль, із смертю Богдана Хмельницького в Україні, в роки “страшної усобиці” “занепадає і культурне і товарицьке життя”. І, звичайно, що й жіноцтво, “хоча навіть таке войовниче, як українське, не може себе проявити в публічному житті”. Лише в роки правління гетьмана І.Мазепи “приходить певне заспокоєння, відроджується знову товарицьке життя, а разом з тим і українська жінка знову має змогу відігравати більшу роль” [15].

Згадуючи про жінку Б.Хмельницького, слід сказати й про його доньок. Їхній батько, бажаючи скріпити об’єднання шляхти з козацтвом, а вірніше з двома головними чинниками нової правлячої верстви, віддав дочку Олену за представника “козацько-демократичної течії” – Івана Нечая, а Катерину – за Данила Виговського брата Івана Виговського, родина якого “репрезентувала аристократичну течію в українському суспільстві” [12, с. 46; 19]. Обидві доньки Богдана Хмельницького відігравали певну роль в українському суспільстві. Так, Катерина Виговська, “як жінка рішуча, іноді заступала місію де гетьманши”, адже перебрала від батька “винахідливість, уміння вести бесіду” й краще за гетьманшу (*Олену Виговську – Авт.*) “була знайома з людьми та звичаями”. Щодо, Олени Нечай, то вона почувалася чужою “в колі світської вишуканості”, а її чоловік, відсутній при гетьмані Виговському “на задній план, не мав політичної ваги і виконував лише накази гетьмана” [9, с. 3].

Щодо “скромної” гетьманши” Олени Виговської, дружини гетьмана Івана Виговського, то її досить скромна роль виявилася лише в тому, що вона походила з великопанської, спорідненої з князями Друцькими-Горськими, Тишкевичами і Четвертинськими [9, с. 2], козацької родини Стеткевичів, принесла до Суботова “більше вишуканості” [16, с. 46; 19] та “оглади (*етикету – Авт.*)”, сприяла зросту товарицької культури серед старшини, сформувала жіноче середовище і заклала нові традиції його співжиття”. Хоча зауважимо, що її батько новгородський каштелян Богдан Стеткевич (†1651) був католиком, а його діти від першої дружини, княгині Соломирецької – Михайло і Олена, сповідували грецьку віру, а дві доньки від другої дружини, Фронцевич, виховувались у католицтві. За гетьмана І.Виговського настали інші часи, панівного впливу поступово набував “привілейований клас, який вирізнявся з козацької маси”, жінка Проста і скромна Олена Виговська все ж мала великий вплив, з’являючись до козацької столиці Чигирин “в супроводі великого почту служниць та родичів”, де в “авангарді кортежу їхали музики і кілька сотен лейб-гвардії, слідом французька карета везла гетьманшу та її свояченицю – дружину Юрія Стеткевича, за ними придворні пані й дівчата в багато прибраних

повозках” і “завершував поїзд гурт челяді” – “кондитер, пивничий і навіть кравець”. Така пишність вражала міщан і городян, які вважали, що доступитись до такої гетьманші в “світлиці” “стане не легко”. Крім того, із-за утворення незвичного для поспільства етикету під гетьманським дахом, виникали постійні нарікання та скарги. А опозиція навіть дорікала гетьману І.Виговському за те, що він “побрався із шляхтянкою, “котра не бажає добра Україні”. Проте гетьман не зважав на це і в Суботіві запанувала тиша, “скромна” гетьманша “займалася своїм жіночим гуртком”. Поступово пригощання вийшли з моди, адже гетьман І.Виговський майже не вживав міцних напоїв, ухилився від вечірок, більшість часу віддавав молитвам у церкві й благочестивим роздумам, уникаючи товариства. Всі ці зміни в Гетьманщині “не мали популярності, хоча й не були позбавлені користі: простий люд відчував і розумів, що народжується і пускає коріння новий устрій” [9, с. 3].

Досить мало збереглося відомостей про будь яку участь жіноцтва в політичному житті в добу Руїни. Проте вже пізніше за гетьмануванням Івана Самойловича та його наступника Івана Мазепи життя на Лівобережній Україні “розмірно стабілізується” і жінки починають відігравати більшу роль. Мало серед них видатних особистостей, які відіграли б помітну роль у громадсько-політичному житті, але “підноситься рівень товариської культури й етикету серед старшини і жіноцтва”. І.Лоський стверджує, що “войовничий дух українського жіноцтва знаходить свій вияв у такі трагічні для України дні, як перед і після Полтави, прикладом таких діяльних жінок” є Ганна Герцикова, дружина майбутнього гетьмана П.Орлика. Так, після явного переходу гетьмана І.Мазепи на шведський бік, дружини “мазепинців” (*так москалі, а пізніше й більшовики, називали прихильників І.Мазепи – Авт.*) опинилися в Прилуках, де їх відвідав один з колишніх урядовців гетьманської канцелярії, що перейшов до москалів, щоб намовити присутніх старшин покинути І.Мазепу. Ганна Орлик, “не гаючись, наказала схопити зрадника, відібрати всі папери і кинути до в’язниці”, а папери рішуча жінка відіслала з гінцем до гетьмана І.Мазепи, вимагаючи від гетьмана наказу повісити зрадника. “Жінки і доньки “мазепинців” з подиву гідною мужністю зносили тяжкі удари які впали на них після полтавської поразки”. Одні, як Ганна Орлик чи Ганна Мирович-Забіла, до кінця свого життя несли важкий хрест еміграції. Ще гірше довелося терпіти тим, хто залишився в Україні. Адже москалі, не маючи змоги покарати прихильників І.Мазепи, які емігрували, “згідно із своєю віковою засадою (*вірніше дикунством – Авт.*), мстилися на їх родинах. Багато жінок спокутували “зраду” своїх чоловіків і синів на далекій Півночі. Серед них дружина переяславського полковника і мати “мазепинця” Федора Мировича – Пелагією Мирович, яка 28 років провела в Тобольську, там же опинились дружина Олена і донька Уляна “мазепинця” Івана Люмиківського та багато інших [16, с. 47; 19].

Гарна та енергійна дружина Мазепиною наступника Івана Скоропадського – Настя Марковна Скоропадська займала значне становище в гетьманському домі, брала “жваву участь у політиці свого чоловіка”, супроводжує

його в поїздках до Петербурга [20]. Проте “цілком даремно дехто з письменників малює її прихильницею Москви”, адже як розповідає Данило Забіла, вона на зауваження “про те, чи можливе повернень Мазепи в Україну” відповіла: “ми і гетьманству цьому не раді, Мазепа – живий гетьман, і ніхто не має права позбавити його гетьманства і забрати булаву, а ми хоч і взяли гетьманство, однак лише з необхідности, і нам це вибачать...” [16, с. 47; 20].

Висвітлюючи тогочасні козацькі гостини дослідники зауважують, що “цікаво й широко жилось у гетьманській державі”, козацька старшина міцно засіла в полкових містах, “набувало достатку” міщанство, селянство “тішилось” новими поселеннями. Листи гетьманської канцелярії до заможного землевласника того часу Івана Забіли, батько якого був генеральним обозним у Б.Хмельницького, “надзвичайно влучно характеризують побут тієї доби”. Так, господар Батуринського замку Іван Черниш у своєму листі до І.Забіли potwierджує одержання ним свіжо звареного “мартового пива”, яким славився його пивовар: “**Моцѣ панє Завѣла, мой велце моцѣ панє і благодѣтелю. Изволилєсь в.м. моцѣ пан чрезу ѹмисльного своего обеслати пивомъ мартовимъ ясновельможного добродѣя, его милости, пана гетмана и самюю велможнюю, еи милость, добродѣйку, которого за донесенемъ моимъ принято вочокъ три до пивницѣ велможного добродѣя, а четвѣртюю до самой пивницѣ отдалем; зъ которого обесланья вдяченъ єсть велце ясновельможний добродѣй панъ гетман и рейментарьскою ласкою и респектомъ приобѣцуетъ в.м. моцѣ пану нагороджати. Тоє в.м. моцѣ пану всѣхъ влагъ желанючій пріятель и повоаній слуга Иванѣ Чернишъ, господарь замку батуринского. Зъ замку в. 1701, марта 29 дня**” [24, с. 6]. В іншому листі Василь Борковський, тесть І.Забіли, повідомляє його про майбутній візит гетьмана: “**Панє Иванє. Люво то вже сѣтъ въ васѣ въ Коропѣ назначеніє господи дая приѣзду ясновельможного пана гетмана, єднакъ прошуъ вашей милости, авы были яко певніє, так і всіомъ вигодніє; особливе его милости пану писару і его милости пану хорунжему єнералнимъ авы господы просторів, во кдись они бѣдѣт обидва зъ своимъ паніямъ. Его милость панъ сѣдія єнералний сам тилко приѣде, которому авы также была господа; тіѣ извы своѣ на гори стоячіє розкажи добре випатрати, жебы были тепли, во кдиз теперъ бѣде ясновельможный къ намъ и въ тихъ свѣтлицѣхъ бѣде стояти; мнѣ також неподалецѣ знайди господу; а о що колвекъ просивъ в.м. мене, не фрасѣйся, тоє все я самъ привезу і бѣде все гараздъ. Що все до ознаймене подавши, жадаю пильно, авыся тоє все стало, бѣ и нас люди не обмовили. Зачимъ Господу Богу васѣ порѣчаю. Зъ Батурина, 18 генваря, року 1698**”. В другому листі про цей же візит гетьмана генеральний обозний Василь Борковський пише: “**Панє Завѣла. Завтрашнего дня сподѣвайтесь велможного добродѣя, его милости, пана гетмана изъ самую панєю, дая которыхъ нѣхъ милостей наготѣй верхнѣе свитлицѣ, одну дая пана, другѣю дая самоѣ панєѣ, и постарайся ваша милость, жебы всѣмъ старшинамъ єнеральнимъ господи слѣшніє были наготовани, не вважаючи ни на кого; и мнѣ господу колнєѣ влизко гдє васѣ, щобѣ мене недалеко ходить. О напитококъ, особливе о медѣ добрый, постарайся, хочъ избравше гдє ѹ корчмє доброго меду. Самъ влизко о прѣздѣ панскомъ дочѣвшися, сѣ паномъ**

Василемъ виѣдѣте сподкати, учинивши слѣшний порадокс. Рыбы осетрини и вѣдѣжини по пять штѣкъ послааю, ковняру полдѣжечкѣ, вина вариальце. Не все лигѣ виразити; самѣ старайтєся, що потрібно для такоѣ особи. При том зостаю вашей милости жичливым отцемъ” [24, с. 7]. Ці листи свідчать про те, яку увагу приділялося козацькій гостині під час візиту гетьмана та його дружини. За прикладом гетьмана, козацька старшина при кожній нагоді скликала в себе гостей, що “цілком відповідало вродженій українській гостинності”. Найчастіше такі гостини пов’язували з радісною подією в родині: весіллям, хрестинами, іменинами. Як правило, козацька старшина мешкала здебільше в своїх хуторах, тому коли їхали на гостину, то їхали на декілька днів. Кожна господиня мала багато клопоту, щоб розважати весь цей час своїх гостей, які грали в карти чи лого. Молодь гуляла, а як була нагода, то “закликали мандрівний хор з київських спудеїв, що мандрували по селах і хуторах, заробляли собі гроші на науку”, або ж діти господині “на потіху гостей грали під проводом свого вчителя якусь веселу комедію, або декламували вірші, де обов’язково фігурували всякі Діяни й інші представники класичного Олімпу” [16, с. 49; 22].

Та головною розвагою все ж залишалися їжа та напої і в такій кількості, що сьогодні навіть уявити не можемо, як все те могли “спожити” дебелі полковники та їхні пані” [16, с. 49; 22]. А їли і пили так багато, що на другий день доводилося приймати велику дозу “pulverum purgantium” [22]. В добу І.Мазепи “знайшов собі шлях на Україну і шумливий французький сект, і червоне як кров тяжке бургундське вино, і солодка “мальваузєя”, і екзотична “романє” (рум)”. Але найбільше вживали “домашнього виробу горілки і наливки” [16, с. 49; 22]. У книжці рецептів відомої і освіченої родини Кулябок подано цілий ряд рецептів горілки з усякими химерними назвами: “апоплектика”, “алкирмєсова”, “сердечна”, чудернацький “еліксір вітематон” [22]. Згідно рецептів горілки були такого складу, що “сьогодні і великий пияк не витримав би їх”, а “тверді козацькі голови витримували багато” і, звичайно, й “пані були не від того”. Відомий мемуарист Г.Винський пише, що пили всі, “не виключаючи жінок”, але “напиватись до нестями вважали “ззорним” чи “негідним”. Наприкінці XVII ст. до “традиційних борщів і вареників приходять всякі закордонні “делікатеси”, зокрема квявар та різні сорти риб”. Найбільшим предметом гордості господинь стають “розмаїті “легуміни”. Тогочасна куховарська книжка подає 821 рецепт печива й солодощів [16, с. 49; 22], серед них різні “щирітц-кухен”, “кіммель-кухен”, “корінтен-кухен”, торти, медівники, “макарони”, “бішкопти з мигдалами”, “бішкопти” на інший спосіб”, кофітури, овочі в цукрі тощо [22]. Посол Венецької Республіки Альберт Віміна, що перебував у 1650 р. в Україні пише, що по “зовнішньому вигляді і манірам козаки видаються простими, але вони не простаки і не позбавлені бистрого розуму” [3, с. 25]. “... світлиця гетьмана навмисне уряджена просто, “щоб пам’ятати про своє становище і не захопитися духом черезмірної гордості”. “Одначе гетьманський стіл (страви) не бідний доброю і смачною стравою і звичайно уживаними в країні напитками: горілкою, пивом і медом. Вино, котрим мало

запасуються і рідко п'ють, подається до столу лише в присутності визначних чужинців" [3, с. 26]. А "козацькі жінки теж такі відважні, підпивають доброго хмелю, заглядають до чарки, а працювати кажуть чоловікові" [3, с. 30].

І.Лоський описуючи тогочасне родинне життя пише, що ніщо не може затемнити "позитивних впливів свободи і рівноправности, якими користувалися тогочасні жінки", що найбільше "корисно" позначилися на родинному житті. Шлюби поміж двома "цілком рівноправними і свобідними особами, відзначалися сталістю і мирним, спокійним співжиттям", адже жінка була дорадницею і товаришем чоловіка на його життєвому шляху. Та й не могло бути інакше, коли чоловік більшу частину свого життя проводив у походах. Він був певний, що вдома його гідно заступає дружина [16, с. 48; 21], тобто на ній "лежала ціла складна машина управи домом і маєтками, які досягали часто поважних розмірів". Крім того, вона мала "обов'язок повідомляти відсутнього чоловіка про все, що робилось вдома". Звичайно, в ті часи також були родинні драми і розводи, але коли і де їх не було? Про тогочасне ставлення до жінки, красномовно свідчить заповіт старого вояка, ветерана багатьох походів, чернігівського полковника Якова Лизогуба. Він, заповідаючи синові своєму маєтки, застерігає сина, що він має право володіння лише за умови аби син "при жінці моїй, а своїй матці єдинокупно жив", аби її ні в чому "ховай Боже не драгував", аби "оною чтив, шанував і поважав і в усьому слухав" [21]. У XVII–XVIII ст. роль жінки в родині була домінуючою, адже на ній, окрім господарства, лежала справа виховання дітей, яке було "далеко не примітивне". Якщо ж мати була письменна, то сама вчила дітей грамоти, або шукала їм учителя, який також часто виконував обов'язки домашнього секретаря. Коли сини їхали продовжувати освіту в Київській Академії або в колегії Чернігова чи Переяслава [16, с. 48; 21], то вони в багатьох справах зверталися саме "до матері, як до голови дому, особливо коли батька вже не було" [21]. У справах одруження дітей теж батьки, в першу чергу мати, мала вирішальне слово, хоча тривалий час зберігався звичай, що козацькі старшини в справах одруження дітей "питали за апробатою в гетьмана" [16, с. 48; 21].

Французький інженер Боплан у своїй праці "Опис України" пише, що українські козаки "з природи сильні і рослі, люблять вбиратися, але лише тоді, коли вертаються переможцями" [3, с. 21]. Він же похвально висловлюється українських жінок і, зокрема, звертає увагу на їх красу. Так, про "прегарних, що і в Польщі зустрічав небагато подібних красунь" монахинь (українок) Боплан пише, що вони користуються свободою, можуть виходити з монастиря і ходять по Києву, як правило в парі (*по двоє – Авт.*) [3, с. 22].

Висвітлюючи проблему освіти тогочасного жіноцтва дослідники наголошують, що "життя, повне небезпеки й військових пригод, яке вело українське жіноцтво, не перешкоджало тому, що освіта й культура його стояли досить високо", особливо серед дружин козацької старшини [16, с. 48; 21]. Водночас знаний дослідник Гетьманщини О.Лазаревський категорично твердить, що більшість українського жіноцтва не вміло писати і читати. Проте ці "песи-

містичні осуди” О.Лазаревського спростовуються іншими дослідниками які відвідали Україну [21]. Так, сірієць П.Алепський в своїх подорожніх записах, зроблених у 1654 р., звернув увагу на високий рівень культури і на те, що “більшість українського жіноцтва була письменна” [15]. Зокрема, він пише, що всі дівчата які виховувались у жіночому монастирі Вознесення в Києві “вміють читати, знають філософію і логіку і пишуть на різні теми” [15; 16, с. 48; 21]. Далі він із здивуванням зауважує, що майже всі українці, “за малими винятками, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби та церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялись по вулицях” [3, с. 27]. Водночас П.Алепський відмічає велику освіченість української верхівки, вказуючи, що серед монастирських наставників “є люди вчені, правники, промовці, знають логіку і філософію та працюють над глибокими питаннями” [3, с. 28]. Мандрівник із Фрісландії Ульріх фон Вердум пише: “Найбільше ласкавості в словах і жестах знайдеш на Русі, спеціально у жінок, до чого спричиняється також русинська мова, вимова котрої не така тверда як польська. Тому кажуть, що у Львові живуть такі гарні, делікатні й спокусливі невісти, як зрештою нігде на цілій земній кулі. Зустрів я там сам порядну жінку, котра, коли я щось хотів у неї купити, вміла мені сказати чемний комплімент у латинській мові і вміла висловитися в дуже підслесливих виразах” [3, с. 33].

Досліджуючи справу жіночої моральності, або “цнотливості” в козацькі часи [16, с. 49; 21], вчені зауважують, що наявні тогочасні документи про відносини у вищих верств свідчать “про прогріхи проти “цнотливості” в нижчих верствах козацтва” [21]. “Тодішнє законодавство, – пише І.Лоський, – досить гуманне в інших сферах, загрожувало найсуворішими карами, аж до тортурів і смертної кари за прогріхи проти засад моралі”. Тому судам доводилося постійно розглядати такі справи [16, с. 48-49; 21], про що свідчить О.Левицький в праці “По судах гетьманщини”, де зауважує, що найчастіше “героїнями тих процесів” були “вдови, яких у ті часи постійних воєн було чимало”, але серед них дуже рідко були дівчата [21]. Невідомий чернець з часів І.Мазепи на маргінесі примірника духовного твору зробив примітку щодо “уступу про шлюб”. Зокрема він пише, що “головне у шлюбі – це вірність” і “додає меланхолійне зауваження: “Рідко і тоє буває”. Втім, “чернець у таких справах може бути занадто суворим суддею” [16, с. 49; 21]. В своїй більшості дослідники стверджують, що мораль українського суспільства в добу Хмельниччини та Гетьманщини “стояла досить високо” і в цьому відношенні була без порівняння здоровіша, аніж мораль тогочасної польської шляхти, “особливо на її верхах” [21]. На думку І.Лоського, підтвердженням цьому може служити і поведінка другої дружини Б.Хмельницького, Олени (Heleny) Чаплінської, яке козацькі старшини між собою називали “ляшкою”. Хоча гетьман і побрався з нею церковним шлюбом, але все ж її становище в гетьманській резиденції у Суботіві було “досить фальшиве”. Діти гетьмана від першого шлюбу її не любили, адже “вона була досить легковажна і ніяк не могла увійти у становище дружини “князя і

самодержця руського” яким вже став Богдан Хмельницький. Постійну його відсутність використовувала лише на те, щоб “заводити принагідні любові”, що й “послужило причиною її трагічної смерті, коли з наказу Богдана її у 1651 р. повішено разом із коханцем” [16, с. 45-46; 18].

Водночас, Боплан описав досить цікаві українські звичаї сватання. “На Україні, – пише він, – власне на перекір усім народам, не хлопці сватають дівчат, а дівчата пропонують їм свою руку і рідко не досягають своєї мети; їм допомагає особливий забобон, стисло дотримуваний, так що вони швидше досягають успіху, ніж хлопці, котрі самі часами зважувалися свататися до любої їм дівчини”. Існував також звичай, що коли хлопець вкраде дівчину підчас святочної забави і його не знайдуть (з дівчиною) протягом 24 годин, то батьки дівчини (навіть якщо це будуть пани-дідиці), йому мусіли простити такий вчинок. А хлопець міг оженитися з цією дівчиною, якщо знову дівчина дасть на це свою згоду” [3, с. 22-23]. Про “чеснотливість” українських дівчат мандрівник пише, що хоча “свобода пити горілку і мед могла би допровадити їх до спокуси, але прилюдне осміювання і встид, якому вони підпадають, втративши невинність, стримує їх від спокуси” [3, с. 23]. Українські жінки і дівчата “добре танцюють, достроючись звичайно до ходи й кроку чоловіка, а проте в танці поведуться легковажно і з серцем (завзято)” [3, с. 30].

Розглядаючи зовнішній образ тогочасної жінки та її одяг, секретар антиохійського патріарха Макарія III – сирієць П.Алепський, що в 1654–1656 рр. подорожував Україною із захопленням пише, що київські жінки “гарно повдягані, заняті своїми справами, ніхто не кидає на них нахабним оком” [3, с. 28]. Крім того, дослідники зауважують, що жіночий одяг дружин рядових козаків був подібний до селянського і, як правило, складався з “вишиваної сорочки, спідниці (“саяна”), нагрудника (“шнуровки”), каптана, шуби, головного убору, прикрас, взуття”. Одяг жінок із старшинських родин відзначався своєю орієнтальною пишнотою [16, с. 49; 22]. Вони, зокрема, носили “шовкові, гаптовані сріблом і золотом сорочки”, “спідниці виготовляли з коштовних тканин (штофу, парчі, люстрини тощо) і залежно від достатку підкладали полотном, кіндяком або сукном, оздоблювали позументом та мереживом” [10]. Із тієї самої тканини, з якої виготовляли поясний одяг, а також з важкої “коштовної матерії (тканини – Авт.)” – “альгабас”, “обирь” [22], шили верхній одяг, головним чином – кунтуш, що відрізнявся від чоловічого “переважно багатими та пишними прикрасами” [10]. Член шведського посольства до гетьмана Б.Хмельницького – К.Гільдебрандт, який в 1556–1557 рр. перебував в Україні, описуючи одяг та вдачу українських жінок, зауважує, що “їх одежею в зимі був довгий кожух без жадного покриття” [3, с. 30]. В. Січинський, з посиланням на У.Вердума вказує, що “носять мужчини й жінки селяни гніду опанчу з сукна, яку самі виробляють”, а шляхта та купці – блакитну. Влітку селяни-козаки носять “опанчу з білого сукна, зимою з баранячих кожущин, котрі сягають від шиї аж до ніг, вишивані на плечах взорами червоними, жовтими, гнідими та іншими кольоровими шкірками”, яка виглядає дуже добре [3, с. 33].

“Багаті пані, – зауважує І.Лоський, – мали цілі колекції коштовних кунтушів, які переходили у спадщину від матері до доньок”. Кунтуш, часто оторочений дорогим хутром, “щільно охоплював стан і руки, і лише ззаду мав трохи “зборів”. Викладений комір, відклади на грудях і обшивки на рукавах робили з іншої матерії, ніж сам кунтуш, часто ще багатшої і барвистішої. Під кунтушем вони носили корсет із парчі або іншої тканини, а навколо нижньої частини тіла спідницю і барвисту запаску [16, с. 49; 22], як правило, червону, “виткану з вовни й перетикану білими нитками”, або ж “спереду підв’язують фартух”. Запаскою жінки “дуже обтягаються, так що сильно виступають форми тіла” [3, с. 30]. Влітку українські жінки та дівчата ходять “лише в сорочці, у селянок сорочки з грубого полотна, у міщанок і заможніших дівчат з гаптованої китайки, при чім всі форми тіла видно так добре, як би ходили голими” [3, с. 33-34]. Також часто вони ходять “у шнурованих [очевидно вишитих] сорочках без блюзи” [3, с. 30]. Горішня частина жіночих сорочок “коло шиї і паса стягнена у збори, як плащ і чепурно обрамована різнокольоровою бавовною”. Сорочки, як правило, підперезані понад бедрами червоним, жовтим, зеленим чи іншого кольору паском і виглядають так цілком не зле” [3, с. 33-34].

Взуття українських жінок, головним чином чоботи [3, с. 30], було з червоного або іншого кольору із “сап’яну, на високих зап’ятках” [16, с. 49; 22]. Про одяг українських козаків французький інженер Боплан пише, що вони “з природи сильні і рослі, люблять вбиратися, але лише тоді, коли вертаються переможцями” [3, с. 21].

“Щодо оздоби голови, – пише В.Січинський, – то вона визначається великою зграбністю”. Влітку жінки оздоблювали голову “свіжими квітками і зеленими вінцями”, взимку – квіти замінювали “восковими вінцями” [3, с. 34]. Старші жінки носили “шапочки темних кольорів, іноді з хутром” [10], молоді, заміжні – носили “кораблики” – шапочки з чорного оксамиту з напусками, які при необхідності мали прикривати вуха, та двома ріжками, спереду і ззаду [10; 16, с. 49; 22], які часто робили з хутра. Верх “кораблика” виготовляли з парчі, або “гаптували флітрами, золотою чи срібною ниткою”. Крім того, молоді, заміжні жінки часто носили очіпок з парчі, облямованої газою, який щільно охоплював голову [16, с. 49; 22], або ж покривали голову білою хусткою з бавовни [3, с. 30]. Дівчата із старшинських родин не носили шапочок, а мали на чолі “золоті та срібні сітки, гази, лузументи (*позументи – золота чи срібна стрічка для прикраси – Авт.*) й різнокольорові стрічки які звисали ззаду разом із косами” [16, с. 50; 22].

Косметика серед тодішнього українського жіноцтва не була поширена, хоча в “Московщині і Польщі жінки уживали різні “притиранія лица” [22].

Мальовничий барвистий вигляд жіночому одягу надавали самоцвіти, “важкий золотом і сріблом гаптований крам на кунтушах” [16, с. 49; 22]. Тогочасні жінки, – вказують дослідники, – носили “багато оздоб з самоцвітів і перлів”. Так, гетьман І.Самойлович “дав у посаг своїй дочці оздобу з 55 разків перлів” і “низку дрібних перлів на два аршини завдовжки”. Бунчуковий товариш Г.Ско-

рупа, видаючи заміж свою дочку, “дав за неї 13 шнурків перлів, два золоті ланцюжки, перстень з рубінами та діамантами, дві пари сережок – одні з 16 рубінами, решта – з діамантами”. Крім того, досить часто жінки прикрашали перлами та самоцвітами “кораблики”, запонки чи гаплики [16, с. 50; 22]. Виготовляли персні чи дуже “великі кульчики” (*сережки – Авт.*), а також “згідно з фантазією та засобами” намисто з кришталю, міді, мосяжу чи скла [3, с. 34].

Таким було тогочасне життя і так виглядала зовні в козацьку добу українська жінка, яка займала “подекуди рівноправне становище у суспільстві”. Виборені тогочасними жінками права лягли в основу тієї ролі, яку відіграє українська жінка і в сучасній незалежній Україні. Щось більше, – пише І. Лоський, – ніж звичайна формальність, говорить до нас із заповіту старого вояка, ветерана багатьох походів, чернігівського полковника Якова Лизогуба. Заповідаючи синові маєтки, козак застерігає, що син має право володіння лише під умовою, коли буде “при жінці моїй, а своїй матці єдинокупно жити” і ні в чому її “не буде “ховай Боже, дратувати”, а буде “оную шанувати, поважати і в усьому слухати” [16, с. 48].

Більш як два сторіччя минуло від козацької доби і за цей час доля української жінки пройшла важкі випробування: кріпацтво, війни, голод, репресії. Проте українська жінка не втратила своєї духовної краси, а її веселість, вірність, доброта, дотепність, милосердя, працелюбність, співучість та щедрість свідчать, що й досі в кожній з них живе Роксоляна чи Маруся Чурай [10]. В. Січинський в праці “Чужинці про Україну” пише: “Міцна державно-творча організація Запорізької Січі, її справді демократичний устрій, оригінальність лицарського побуту та беззастережна відданість народним ідеалам – звертала увагу цілої Європи. Одверта боротьба за цілковите визволення свого народу, проголошення як головних засад – рівність людини перед законом, справедливість і свобода” імпонували світові [3, с. 14]. Недаремно англійці, голландці, данці, італійці, німці, сирійці, французи, шведи, шотландці описуючи козацьку державу “в прихильному тоні, нерідко з захопленням і подивом” [3, с. 25] зауважують, що серед українських жінок багато було тих, котрі “залізом і вогнем боронили честь і славу України” [4]. І крізь усю історію України, крізь образи українських жінок та їх діянь тягнеться яскрава традиція мужньо-героїчної української жінки, традиція, що з’єднує собою київську княгиню Ольгу з мужніми постатями жінок нашого часу і яка “закладає легітимну основу історичної ролі української жінки як суб’єкта історичного творення” [8, с. 4].

На жаль, сучасні науковці, ще не в повній мірі готові дослідити українську історію “через жіночі долі, жіночі типи, а особливості жіночої ментальності українко сприйняти як складову культурного феномену нації”. Проте саме такий підхід, не зважаючи на думку науковців-чоловіків, є найбільш вартісним, адже дозволяє “олюднити” українську історію і відійти від простої констатації факту про вагомому роль жінки до відтворення реальних історичних діянь, дослідити роль жіночих впливів на суспільно-політичні процеси та вивести жінку з “тіні” української чоловічої історії [9, с. 2].

Список використаних джерел і літератури

1. “В. К-Шґ” Малорусская паленица / В. К-Шґ // Киевская старина (Киев). – 1887. – № 9 (сентябрь). – С. 196-197.
2. Маланюк, Є. Жіноча мужність / Євген Маланюк // Нова хата (Львів). – 1931. – Ч. 12. – С. 3.
3. Січинський, В. Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / Володимир Січинський. – Львів: Червона калина, 1938. – 212 с., 12 с. іл.; К.: Ярославів Вал, 2011. – 256 с.
4. Липа, Ю. Українська жінка / Юрій Липа // Жінка (Львів). – 1938. – Ч. 7-8 (квітень). – С. 2-4.
5. Лашенко, Г. Земля козака / Галина Лашенко // Наше життя (Нью-Йорк). – 1955. – Ч. 11. – листопад. – С. 30-32.
6. Струтинська, М. Жінка в релігійному житті народу / М. Струтинська // Наше життя (Нью-Йорк). – 1975. – Ч. 6. – червень. – С. 18.
7. Богачевська-Хомяк, М. Чи жінки мають історію, і чи може вивчення історії жінок дещо розповісти про Україну? / Марта Богачевська-Хомяк // Наше життя (Нью-Йорк). – 1991. – Ч. 10. – листопад. – С. 6-7, 29.
8. Смоляр, Л. Олена (Мар’яна) Зависна – героїчний епізод чи типовий образ жінки-героїні в українській історії / Людмила Смоляр // Наше життя (Нью-Йорк). – 2000. – Ч. 2. – лютий. – С. 1-4.
9. Смоляр, Л. Олена Виговська – образ “скромної” гетьманші / Людмила Смоляр // Наше життя (Нью-Йорк). – 2000. – Ч. 4. – квітень. – С. 2-4, 20.
10. Стороженко, І. Українська жінка часів Козаччини / Іван Стороженко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ridnaukraina.com/view.aspx?type=news> (12.01.2016). – Назва з екрану.
11. Іваневич, Л. А. Українська жінка козацької доби / Л. А. Іваневич, А. М. Трембцький // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам’яткознавства (Науковий вісник “Межибіж” – 1’2013). – Хмельницький: ІРД, 2013. – Ч. 2. – С. 93-112.
12. Трембцький, А. Особистісно-індивідуальний світ членів родини Приходьків / Андрій Трембцький, Анастасія Трембцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”, 22 жовтня 2010 р. – С. 225-247.
13. Короткий життєпис родини Приходьків, що народились і жили в бувшій Подільській губернії в роках 1884–1925. Склад Віктор Приходько 6 червня 1981 року. Родинний архів А. М. Трембцького. Копія рукопису, 23 арк.
14. Лоський Ігор Костянтинович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (12.01.2016). – Назва з екрану.
15. Лоський, І. Жінка в добі Хмельниччини / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1934. – Ч. 203. – 30 серпня. – С. 3.
16. Лоський, І. Українка часів Козаччини / Ігор Лоський // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 2001. – С. 43-50; Передрук з часопису “Жінка” (Львів). – 1935. – Ч. 15-16. – С. 1-8.

17. Лоський, І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 239. – 16 жовтня. – С. 3.
18. Лоський, І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 240. – 17 жовтня. – С. 4.
19. Лоський, І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 241. – 18 жовтня. – С. 4.
20. Лоський, І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 243. – 21 жовтня. – С. 4.
21. Лоський, І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 244. – 22 жовтня. – С. 4.
22. Лоський, І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 245. – 23 жовтня. – С. 6.
23. Лоський, І. Марія Тарасенко / Ігор Лоський // Незборима нація (Київ). – 2009. – 28 червня.
24. “Л. Б.” Козацька гостина / [Л. Бурачинська] // Наше життя (Нью-Йорк). – 1959. – Ч. 11. – грудень. – С. 6-7.

Lilia Ivanevych, Anatoly Trembitskyi
Ukrainian woman in the history and culture of the XVI–XVIII centuries

Life, daily life and role of a Ukrainian woman in public and political lives in Cossacks' Times, her ability to abnegation is shown in the article.

Ukrainian researchers while characterizing role of the Ukrainian woman in the history and culture of the XVI–XVIII centuries wrote that she had “unexpectedly original absolutely different, compared with other nations women, character”. “Ukrainian as no other woman in Europe was connected with an army”.

Ukrainian woman is “a Cossacks” Land beauty”, whose destiny is closely connected with Ukrainian history and history of slavdom and struggle against invaders”.

Learning Ukrainian “women, we must face-to-face meet real history of Ukrainian nations in order to understand history of women's movements in Ukraine, to understand real history” of Ukraine and its people Scientists say that “history of women as a history of other parts of population deeply lies in the whole publicity, and that we sties have not completed and truthful history of Ukraine means that we don't know the history of its women. And not only women suffer from this.

*Doctor of Philosophy of Ukrainian Free University (Prague) doctor of History (Lviv), participant of the fight near Kruty, one of the members of a famous deeply related to the ethnic and cultural sphere of Podillya Ukrainian Rinship of Soluha-Pryhod'ko-Herasymenko-Fil' – Igor Kostyovych Los'kyi (*15.12.1900, Lyublin – † 27.05.1936, Lviv); his wife was Olha (Tusya) Kindrtivna Los'ka (*05.06.1904, Kamyanets' Podil'skiy – † 05.05.1996, Lviv a sister of a famous Ukrainian state and aducational activist Victor Pryhod'ko in his works about Ukrainian women of XVI–XVIII cent. “Woman in Khmelnytskyi times” (New York, 1934), “Ukrainian in Cossacks' Times (Lvov, 1935) enlightened social*

and judicial state of the Ukrainian woman, her role in the Ukrainian history and culture, her education, clothes, family relationship, hospitality and daily life.

Keywords: *Ukrainian women, history, education, clothes, family relationship, hospitality, daily life.*

Л.А.Иваневич, А.М.Трембицкий

**Украинская женщина в истории и культуре XVI–XVIII вв.:
историографический аспект**

В контексте историографии раскрыто жизнь, быт и роль украинской женщины в общественной и политической жизни в казацкие времена, ее готовность к самопожертвованию.

Украинские исследователи, характеризую роль украинской женщины в истории и культуре XVI–XVIII ст. писали, что она “имеет неожиданно оригинальный, резко отличный в сравнении с женщинами других наций – характер”. “Украинка, как мало какая женщина в Европе, была повязана с войском и военизированной”. Украинская женщина, это “земли казацкой красота”, ее судьба тесно повязана с украинской историей, с историей славянства и борьбы против оккупантов”. Изучая украинский “женщин, должны стати глаз-на-глаз с действительной историей украинского общества”, чтоб “понять историю женских движений в Украине, понять правдивую историю” Украины та ее народа. Научные сотрудники утверждают, что “история женщин, как история других частей населения, лежит укоренённая в целом обществе, и что доселе не имеем полной и правдивой истории Украины, то и не знаем истории ее женщин. И терпят по этому поводу не только женщины”.

*Доктор философии Украинского Свободного Университета (Прага), доктор исторических наук (Львов), участник боев под Крутами, один из членов известного укоренённого в этносоциокультурную среду подольского края украинского рода Солухи-Приходька-Герасименка-Филя – Игорь Костевич Лоский (*15.12.1900, Люблин – † 27.05.1936, Львов); его женой была Ольга (Туся) Кондратьевна Лоская (*05.06.1904, Каменец-Подольский – † 05.05.1996, Львов, сестра известного украинского государственно-просветительского деятеля Виктора Приходька), в своих работах об украинских женщинах XVI–XVIII ст. – “Жінка в добі Хмельниччини” (Нью-Йорк, 1934), “Українка часів Козаччини” (Львов, 1935), раскрыл общественно-правовое положение украинской женщины, ее роль в украинской истории и культуре, ее образование, одежду, семейные отношения, гостеприимность, быт.*

Ключевые слова: *украинская женщина, история, культура, образование, одежда, семейные отношения, гостеприимность, быт.*

Одержано 22 червня 2015 року